

Elżbieta Bombińska

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
e-mail: bombinse@uek.krakow.pl

OBECNOŚĆ HANDLOWA (GATS-3) JAKO FORMA ŚWIADCZENIA USŁUG W HANDLU MIĘDZYNARODOWYM¹

COMMERCIAL PRESENCE (GATS-3) AS A MODE OF SERVICE SUPPLY IN INTERNATIONAL TRADE

DOI: 10.15611/pn.2017.498.02

JEL Classification: F13, F14, F55

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie istoty obecności handlowej (GATS-3) jako formy świadczenia usług w handlu międzynarodowym, a także ukazanie jej znaczenia w międzynarodowych przepływach usług na przykładzie USA, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Francji oraz Polski. W badaniach wykorzystano studia literatury i analizę wskaźnikową statystyk międzynarodowego handlu usługami. Dostępność jednolitych szeregów statystycznych zdecydowała o doborze krajów i okresu badawczego (2010-2014). Przeprowadzona analiza wskazuje, iż zagraniczna obecność handlowa stanowi w badanych krajach bardzo ważną, a w niektórych przypadkach (USA, Wielka Brytania) dominującą formę ich międzynarodowych obrotów usługowych. Wzrost znaczenia GATS-3 w handlu usługowym jest konsekwencją międzynarodowych przepływów kapitału produkcyjnego, jednak istotne zróżnicowanie udziału GATS-3 w handlu badanych państw skłania do zadania pytania o inne – obok przepływów BIZ – czynniki determinujące znaczenie tego modelu w handlu usługowym.

Słowa kluczowe: międzynarodowy handel usługami, GATS, Polska, bezpośrednie inwestycje zagraniczne.

Summary: The goal of the article is to discuss GATS-3 mode of service supply. It also attempts to evaluate the importance of this mode in trade in services by the example of the US, Great Britain, Germany, France and Poland in the years 2010-2014. In the research the author employed the analytical descriptive method with the use of published sources and statistical data available in OECD databases. The research findings show that commercial presence plays a major or even – in a case of the US and Great Britain – dominant role in trade in services of the researched countries. The increasing role of commercial presence in international trade in services is a plain consequence of international capital flows. Nevertheless the

¹ Publikacja została sfinansowana ze środków przyznanych Wydziałowi Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie w ramach dotacji na utrzymanie potencjału badawczego.

existing differences between share levels of GATS-3 in the total services turnover of the examined countries suggest that there are some other determinants of development of this mode in international trade in services.

Keywords: international trade in services, GATS, Poland, foreign direct investment.

1. Wstęp

Badania nad międzynarodowymi przepływami usług mają relatywnie krótką historię. Dominująca ich część była, jak dotychczas, oparta na tradycyjnym źródle statystyk, jakim jest bilans płatniczy. Takie podejście stanowi istotne uproszczenie badań nad handlem usługowym, które prowadzi do zaniżenia wartości jego obrotów z uwagi na fakt, iż statystki bilansu płatniczego nie obejmują danych dotyczących jednego z modeli świadczenia usług, wyróżnianego przez GATS, jakim jest obecność handlowa w kraju świadczenia usługi (*commercial presence*). Celem artykułu jest przedstawienie istoty tej formy świadczenia usług, a także ukazanie jej znaczenia we współczesnych międzynarodowych przepływach usług na przykładzie wybranych krajów.

W procesie badawczym wykorzystano przede wszystkim studia literatury, w szczególności *Manual on Statistics of International Trade in Services* [UN... 2012] oraz *Balance of Payments and International Investment Position Manual* [IMF 2009], a także analizę danych statystycznych dotyczących handlu usługami wybranych krajów, które zostały zaczerpnięte z baz danych OECD [OECD.Stat; AMNE Database]. Ze względów metodologicznych (jednolitość szeregów statystycznych – ISIC Rev.4) oraz z uwagi na dostępne dane statystyczne analizą objęto okres 2010-2014.

W artykule omówiono na wstępie metodologie handlu usługowego stosowane przez MFV i WTO, wskazując na podstawowe różnice między nimi. Następnie zaprezentowano zasady gromadzenia statystyk dotyczących GATS-3, sformułowane w MSITS 2010. Na zakończenie dokonano próby oceny roli modelu obecności handlowej w międzynarodowym handlu usługami na przykładzie czterech państw odgrywających wiodącą rolę w światowych transgranicznych obrotach usługowych (GATS-1): Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Francji oraz – dodatkowo – Polski. Obok pozycji w światowym handlu usługami, istotnym kryterium wyboru krajów objętych badaniem była dostępność statystyk zagranicznych jednostek zależnych (FATS).

2. Międzynarodowy handel usługami w metodologii MFV i WTO

Przeważająca część badań nad międzynarodowymi przepływami usług, jak już wspomniano, jest oparta na statystykach pochodzących z bilansów płatniczych poszczególnych krajów. Zasady gromadzenia i zestawiania tych danych są określone

w podręczniku *Balance of Payments and International Investment Position Manual* (BPM), którego ostatnia, szósta edycja została opublikowana przez MFW w 2009 r. Zgodnie ze standardami MFW transakcje usługowe między rezydentami i nierezydentami są odnotowywane na rachunku bieżącym bilansu płatniczego, przy czym rezydencja – bądź jej brak – są określane na podstawie lokalizacji centrum aktywności ekonomicznej danego podmiotu.

Zasady gromadzenia i klasyfikacji statystyk międzynarodowego handlu usługowego, określone przez MFW, istotnie odbiegają od zaleceń sformułowanych w tym zakresie przez Światową Organizację Handlu. W metodologii międzynarodowego handlu usługami, przyjętej przez WTO, punktem wyjścia jest sposób rozumienia istoty przepływów usługowych. Układ ogólny w sprawie handlu usługami (*General Agreement on Trade in Services – GATS*) nie precyzuje definicji ani samej usługi, ani też międzynarodowego handlu usługami. Wyróżniono w nim natomiast cztery przypadki, w których dochodzi do międzynarodowego przepływu usług Są to: handel transgraniczny (GATS-1), zagraniczna konsumpcja usług (GATS-2), obecność handlowa w kraju świadczenia usługi (GATS-3) oraz obecność osób fizycznych świadczących usługi (GATS-4) [Układ ogólny...].

Wśród licznych różnic w metodologii badań międzynarodowych przepływów usług, jakie występują pomiędzy WTO i MFW, których szczegółowe omówienie wykracza poza ramy niniejszego opracowania², należy zwrócić uwagę na jedną różnicę. Mianowicie, przyjęcie przez WTO szerokiego sposobu interpretacji zjawiska międzynarodowego handlu usługami skutkuje występowaniem fundamentalnego ograniczenia w traktowaniu bilansu płatniczego jako wyczerpującego, kompletnego źródła statystyk dotyczących tego handlu w rozumieniu GATS. Ograniczenie to wynika z faktu nieujmowania w bilansie płatniczym usług świadczonych w trybie obecności handlowej (GATS-3). W tym modelu świadczenia usług są one bowiem nabywane przez usługobiorcę od podmiotu, który wprawdzie jest zależny od zagranicznego usługodawcy (jako jego filia, oddział czy przedstawicielstwo), jednak działa w obrębie tego samego terytorium ekonomicznego, na którym znajduje się konsument usługi. Tymczasem przepływy notowane w bilansie płatniczym obejmują wyłącznie te transakcje, których stronami są rezydent oraz nierezydent danego te-

² Metodologia wyznaczania obrotów międzynarodowego handlu usługowego proponowana przez WTO jest niespójna z metodologią MFW pod wieloma względami. Na przykład według GATS statystyki handlu usługami nie obejmują usług dostarczanych przy wykonywaniu funkcji władczych, jak również – z wyjątkiem franchisingu – pomijane są w nich opłaty licencyjne i patentowe, które – zgodnie z BPM – są traktowane jako płatności za usługi. Ponadto organizacje te stosują odmienne systemy klasyfikacji usług. Klasyfikacja przyjęta na forum WTO została przygotowana w ramach prac Grupy Negocjacyjnej ds. Usług (*Group of Negotiations on Services – GNS*). Jest to lista GNS/W/120, oparta na Centralnej Klasyfikacji Produktów opracowanej w ramach ONZ, która obejmuje 12 głównych kategorii usług [WTO 1991]. Tymczasem MFW, zgodnie z BPM6, również wyróżnia 12 grup usług, jednak w całkowicie odmiennym układzie [IMF 2009].

rytorium ekonomicznego. Taki przebieg transakcji charakteryzuje świadczenie usług w trybach 1., 2. oraz 4.; nie występuje on natomiast w GATS-3 [Kruszka 2009].

3. FATS jako źródło danych statystycznych dotyczących GATS-3

Brak spójności metodologii pomiaru międzynarodowego handlu usługowego, stosowanych przez MFV i WTO, opisany powyżej, zrodził potrzebę harmonizacji statystyk gromadzonych zgodnie z wytycznymi obydwu organizacji. Zadanie to powierzono powołanemu jeszcze w 1994 roku pod auspicjami ONZ zespołowi ekspertów, wspieranemu aktywnie przez Eurostat, OECD oraz wyspecjalizowane agendy ONZ. Efektem prac tego zespołu był zbiór rekomendacji dla służb statystycznych – *Manual on Statistics of International Trade in Services* (MSITS), ogłoszony w 2002 r., a następnie zrewidowany w roku 2010. Zbiór ten umożliwia identyfikację handlu usługami według sposobów ich świadczenia określonych przez GATS, jednak przyjęto w nim za punkt wyjścia informacje o wymianie usługowej pochodzące z bilansu płatniczego.

Niemожność pozyskania danych na temat GATS-3 z bilansu płatniczego, o którym już wcześniej wspomiano, spowodowała, iż eksperci opracowujący MSITS zalecili utworzenie nowego źródła – statystyki zagranicznych jednostek zależnych: *Foreign Affiliates Trade in Services Statistics* (FATS). Do podstawowych kategorii ekonomicznych, które powinny być ujęte w tych statystykach, należą: liczba przedsiębiorstw z dominującym udziałem kapitału zagranicznego, zatrudnienie, przychody ze sprzedaży, wartość dodana oraz eksport i import. Zgodnie z zaleceniami MSITS dane statystyczne dotyczące jednostek zależnych powinny obejmować jednostki działające na terytorium danego państwa (*inward* FATS), jak również przedsiębiorstwa należące do krajowych podmiotów, prowadzące działalność za granicą (*outward* FATS).

Standardy zawarte w MSITS były wdrażane stopniowo, a proces ten nie został jeszcze zakończony. W przypadku krajów członkowskich UE, zgodnie z regulacjami przyjętymi w 2007 r. [Parlament Europejski i Rada 2007], rok ten był pierwszym okresem obowiązkowego raportowania, jednak część krajów została zwolniona z tego obowiązku dla lat 2007-2008. W praktyce oznacza to dostępność FATS dla wszystkich krajów członkowskich UE dopiero od 2009 r. Wdrażanie regulacji napotykało szereg trudności, na które wskazywała Komisja w swoim sprawozdaniu z 2012 r. [Komisja 2012]. Należy ponadto zauważyć, iż – obok ograniczeń czasowych dostępnych szeregów danych statystycznych – istotnym utrudnieniem badań nad handlem usługami świadczonymi w formie GATS-3 jest brak porównywalności sektorowej dostępnych statystyk. Pomimo zaleceń MSITS dotyczących standaryzacji informacji poprzez odwołanie się do ISIC (*International Standard Industrial Classification*), w poszczególnych krajach stosowane są zróżnicowane systemy klasyfikacyjne działalności gospodarczej (np. NACE w UE, NAICS w USA i Kanadzie).

4. Znaczenie GATS-3 w międzynarodowej wymianie usług wybranych krajów OECD

Próba oceny roli modelu obecności handlowej w międzynarodowym handlu usługami zostanie przeprowadzona dla czterech państw odgrywających wiodącą rolę w światowych transgranicznych obrotach usługowych (GATS-1): Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Francji, a także – dodatkowo – Polski. Jako wskaźnik eksportu i importu usług świadczonych w drodze zagranicznej obecności handlowej została przyjęta wartość sprzedaży (*turnover*) zrealizowanej przez jednostkę zależną działającą w sektorze usług (sekcje F – S, ISIC Rev.4). Zważywszy na specyfikę regulacji GATS, analiza została zawężona do grupy usług rynkowych – pominięto w niej sekcje związane z administracją i obroną narodową, edukacją, ochroną zdrowia, kulturą, rozrywką i rekreacją oraz tzw. pozostałą działalnością usługową (sekcje O – S). Dodatkowo w badaniach pominięto przedsiębiorstwa działające w sekcjach: handel i naprawy (sekcja G) oraz działalność finansowa i ubezpieczeniowa (sekcja K). W przypadku pierwszej z tych sekcji zostało to podcykowane faktem, iż – jak można przypuszczać – wartość sprzedaży działających w niej podmiotów stanowią głównie przychody ze sprzedaży towarów. Z kolei nieuwzględnienie podmiotów zajmujących się pośrednictwem finansowym związane jest ze specyfiką ich sprawozdawczości statystycznej – w Stanach Zjednoczonych nie składają one raportów instytucjom statystycznym, natomiast w UE podlegają odrębnemu reżimowi informacyjnemu.

W latach 2010-2014 wartość międzynarodowych obrotów usługowych badanych krajów wzrastała, a tendencja ta była widoczna zarówno w przypadku usług świadczonych transgranicznie, jak i przez zagraniczną obecność handlową (tabela 1). Z wyjątkiem Stanów Zjednoczonych tempo wzrostu obrotów usługowych ogółem dostarczanych w trybie GATS-1 było w badanych krajach wyższe niż dla GATS-3. Po stronie eksportu jednak przepływ usług świadczonych przez zagraniczną obecność handlową wzrastał w badanym okresie szybciej niż przepływy transgraniczne nie tylko w USA (GATS-3 – o 391%, GATS-1 – o 32%), lecz także w Niemczech (kolejno 36% i 29%). Z kolei po stronie importu przewaga ta występowała w trzech krajach: USA (25% i 18%), Wielkiej Brytanii (27% i 13%) oraz w Polsce (29% i 24%).

Najprostszym wskaźnikiem umożliwiającym ocenę znaczenia modelu obecności handlowej we współczesnym międzynarodowym handlu usługami jest iloraz wartości obrotów handlowych realizowanych w trybach GATS-3 i GATS-1. Poziom tego wskaźnika w badanych krajach dla obrotów ogółem przedstawiono na rysunku 1, natomiast w tabeli 2 zestawiono je z podziałem na eksport i import.

Z danych zaprezentowanych na rysunku jasno wynika, iż w badanych krajach – z wyjątkiem Polski – obecność handlowa za granicą stanowiła główną formę ich międzynarodowych obrotów usługowych. Wyjątkiem w tym zakresie były jedynie USA w 2010 r. (omawiana relacja wynosiła wówczas niespełna 0,6) oraz Niemcy

Tabela 1. Międzynarodowe obroty usługowe Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Francji i Polski w latach 2010-2014, świadczone w trybie GATS-1 i GATS-3

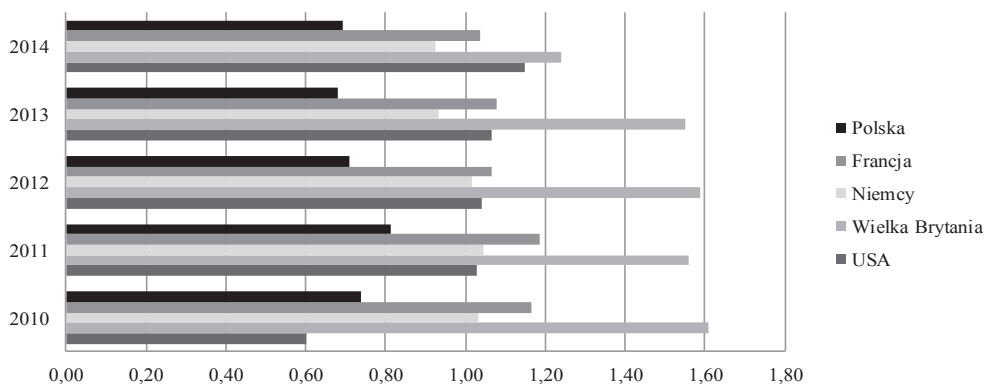
Wyszczególnienie	GATS-1			GATS-3		
	2010	2014	2014	2010	2014	2014
	mln waluty krajowej		2010 = 100	mln waluty krajowej		2010 = 100
Stany Zjednoczone						
Eksport	563 333	743 257	132	184 214	903 722	491
Import	409 313	481 264	118	399 436	500 706	125
Obroty ogółem	972 646	1 224 521	126	583 650	1 404 428	240
Wielka Brytania						
Eksport	176 241	219 759	125*	236 478	127 896	104*
Import	115 889	130 619	113*	233 078	305 961	127*
Obroty ogółem	292 130	350 378	120*	469 556	433 857	115*
Niemcy						
Eksport	169 896	219 722	129	154 425	210 518	136
Import	198 788	255 075	128	225 967	229 323	101
Obroty ogółem	368 684	474 797	129	380 392	439 841	116
Francja						
Eksport	152 601	207 114	136	217 968	269 882	124
Import	137 161	190 221	139	120 103	142 529	119
Obroty ogółem	289 762	397 335	137	338 071	412 411	122
Polska						
Eksport	106 866	153 753	144	8 649	7 158	83
Import	93 694	115 828	124	139 473	179 510	129
Obroty ogółem	200 560	269 581	134	148 122	186 668	126

Uwagi: * dla Wielkiej Brytanii 2013 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [AMNE Database; OECD.Stat].

w latach 2013-2014 (0,93). Zdecydowanie największe znaczenie GATS-3 odgrywał w handlu usługami Wielkiej Brytanii: w latach 2010-2013 wartość obrotów generowanych w trybie obecności handlowej była w tym kraju aż o ponad 50% większa od wolumenu usług świadczonych transgranicznie, a w 2014 r. przewyższała je o 24%.

Warto zwrócić uwagę na zróżnicowaną rolę, jaką obecność handlowa odgrywa w międzynarodowych obrotach usług badanych państw ze względu na kierunek przepływu (tabela 2). W Stanach Zjednoczonych oraz Wielkiej Brytanii GATS-3 stanowił główną formę handlu usługami zarówno w eksporcie, jak i imporcie, przy czym w USA jego przewaga nad handlem transgranicznym była wyraźnie większa w eksporcie usług (w 2014 r. eksport – 1,22; import – 1,04), natomiast w Wielkiej Brytanii – w imporcie (w 2013 r. eksport – 1,14; import – 2,34). Gospodarkę nie-

Rys. 1. Relacja wartości całkowitych obrotów usługowych świadczonych w trybach GATS-3 i GATS-1 w USA, Wielkiej Brytanii, Niemczech, Francji i Polsce w latach 2010-2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w tabeli 1.

Tabela 2. Relacja wartości obrotów usługowych świadczonych w trybie GATS-3 oraz GATS-1 w USA, Wielkiej Brytanii, Niemczech, Francji i Polsce w latach 2010-2014

Wyszczególnienie	2010	2011	2012	2013	2014
Stany Zjednoczone					
Eksport	0,33	1,07	1,10	1,07	1,22
Import	0,98	0,96	0,95	1,06	1,04
Wielka Brytania					
Eksport	1,34	1,22	1,22	1,14	0,58
Import	2,01	2,08	2,17	2,21	2,34
Niemcy					
Eksport	0,91	0,97	1,01	1,02	0,96
Import	1,14	1,11	1,02	0,86	0,90
Francja					
Eksport	1,43	1,45	1,29	1,35	1,30
Import	0,88	0,88	0,81	0,78	0,75
Polska					
Eksport	0,08	0,08	0,10	0,05	0,05
Import	1,49	1,70	1,46	1,50	1,55

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych zawartych w tabeli 1.

miecką z kolei cechowała w tym zakresie pewna równowaga – poziom omawianego wskaźnika ulegał wahaniom, oscylując wokół jedności zarówno po stronie zagranicznej sprzedaży, jak i zakupów usług (w 2014 r. eksport – 0,96; import – 0,9). We Francji GATS-3 jest dominującą formą świadczenia usług wyłącznie w eksporcie (1,3 w 2014 r.), w imporcie przeważają natomiast przepływy transgraniczne (0,75

w 2014 r.). W Polsce sytuacja jest całkowicie odmienna, gdyż zagraniczna obecność handlowa odgrywa marginalną rolę w eksporcie usług (0,05 w 2014 r.) i jednocześnie dominuje po stronie importu (1,55 w 2014 r.).

Należy podkreślić, iż znaczenie GATS-3 w handlu usługami badanych krajów jest w rzeczywistości większe, aniżeli wskazują na to powyższe obliczenia. Wynika to z dwóch zasadniczych przyczyn. Po pierwsze, jak na wstępie zastrzegano, wartości GATS-3 nie uwzględniają sprzedaży niezwykle istotnej grupy zagranicznych jednostek zależnych, które działają w sekcji K (usługi finansowe i ubezpieczeniowe). Po drugie natomiast, wartość usług świadczonych transgranicznie jest zawyżona z uwagi na fakt, iż podmioty zależne niejednokrotnie realizują swą sprzedaż nie tylko na terenie kraju ich obecności handlowej, lecz także dokonują transgranicznych transakcji usługowych, które są ewidencjonowane jako eksport/import usług danego państwa (GATS-1).

Tabela 3. Saldo międzynarodowej wymiany usług USA, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Francji i Polski w 2014 r. według form świadczenia usług

Wyszczególnienie	Stany Zjednoczone	Wielka Brytania	Niemcy	Francja	Polska
Saldo (w mln waluty krajowej)					
GATS-1	261 993	89 140	-35 353	16 893	37 925
GATS-3	403 016	-178 065	-18 805	127 353	-172 352
Ogółem	665 009	-88 925	-54 158	144 246	-134 427
Saldo/eksport (%)					
GATS-1	35,2	40,6	-16,1	8,2	24,7
GATS-3	44,6	-139,2	-8,9	47,2	-2407,8
Ogółem	40,4	-25,6	-12,6	30,2	-83,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych zawartych w tabeli 1.

Włączenie do analizy handlu usługami sprzedaży za pośrednictwem przedstawicielstw handlowych istotnie modyfikuje obraz salda obrotów usługowych badanych krajów oraz ich konkurencyjności w wymianie usługowej. W świetle statystyk bilansu płatniczego państwa te – z wyjątkiem Niemiec – uzyskiwały w 2014 r. nadwyżkę w swych transgranicznych obrotach usługami, a jej relatywne (w odniesieniu do wartości eksportu) rozmiary kształtowały się od ponad 8% (w przypadku Francji) do blisko 41% (dla Wielkiej Brytanii) wartości eksportu realizowanego w trybie GATS-1 (tabela 3). Uwzględnienie w handlu usługami obrotów zagranicznych przedstawicielstw handlowych prowadzi jednak do znacząco odmiennych wniosków, gdyż dodatnie saldo tej wymiany wykazywały w 2014 r. wyłącznie USA i Francja, podczas gdy handel pozostałych krajów zamykał się deficytem. Jego rozmiary w relacji do wartości eksportu były szczególnie wysokie w Polsce (83,5%).

5. Zakończenie

Przeprowadzona analiza wskazuje, iż współcześnie zagraniczna obecność handlowa stanowi w badanych krajach bardzo ważną, a w niektórych przypadkach (USA, Wielka Brytania) – dominującą formę ich międzynarodowych obrotów usługowych. Nie może to dziwić, zważywszy, iż – z wyjątkiem Polski – państwa te należą do grona nie tylko największych światowych eksporterów i importerów usług, lecz także eksporterów i importerów kapitału w formie bezpośrednich inwestycji zagranicznych, których przeważająca część jest lokowana w sektorze usług.

Rozwój i wzrost znaczenia GATS-3 w handlu usługowym w skali świata i poszczególnych państw jest oczywistą konsekwencją międzynarodowych przepływów kapitału produkcyjnego. Widać to również w Polsce, w przypadku której dużemu napływowi zagranicznego kapitału bezpośredniego i niewielkiemu odpływowi krajowych inwestycji bezpośrednich za granicę towarzyszy – jak lustrzane odbicie – wysoki udział GATS-3 w imporcie i marginalny w eksporcie usług.

W przypadku Polski pewnym zaskoczeniem może być skala dysproporcji obrotów dokonywanych w modelu GATS-3 oraz w formie tradycyjnych przepływów transgranicznych, a także całkowicie odmienne oceny konkurencyjności eksportu, sformułowane w oparciu o statystyki bilansu płatniczego oraz po rozszerzeniu ich o statystyki FATS. Nie ulega wątpliwości, iż opieranie badań nad handlem usługowym wyłącznie na statystykach bilansu płatniczego stanowi ogromne uproszczenie, prowadząc do zafałszowania obrazu wymiany handlowej: jej rozmiarów, salda i przewag konkurencyjnych.

Dominacja przepływów transgranicznych jako formy internacjonalizacji polskich przedsiębiorstw usługowych w porównaniu z szerokim wykorzystywaniem obecności handlowej w strategii eksportowej firm pochodzących z krajów wysoko rozwiniętych gospodarczo wskazuje na zróżnicowanie priorytetów, jakie rządy badanych państw nadają i będą nadawać poszczególnym modelom handlu usługowego w rozwijaniu swych międzynarodowych powiązań i umów gospodarczych.

Literatura

- AMNE Database, <http://www.oecd.org/sti/ind/amne.htm> (14.09.2017).
- IMF, 2009, *Balance of Payments and International Investment Position Manual*. Sixth edition (BPM6), Washington, D.C.
- Komisja, 2012, Sprawozdanie Komisji dla Parlamentu Europejskiego i Rady dotyczące wykonania rozporządzenia (WE) nr 716/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 czerwca 2007 r. w sprawie statystyki wspólnotowej dotyczącej struktury i działalności zagranicznych podmiotów zależnych, COM(2012) 249 final, Bruksela, dnia 31.5.2012 r., <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2012/PL/1-2012-249-PL-F1-1.Pdf>. (10.05.2017).
- Kruszka M., 2009, *Liberalizacja międzynarodowego handlu usługami*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.

OECD.Stat, http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=AMNE_IN (13.09.2017).

Parlament Europejski i Rada, 2007, Rozporządzenie (WE) Nr 716/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 czerwca 2007 r. w sprawie statystyki wspólnotowej dotyczącej struktury i działalności zagranicznych podmiotów zależnych, Dz.U. L 171 z dnia 20 czerwca 2007 r.

Układ ogólny w sprawie handlu usługami, Dz.U. z 1998 r., nr 34, poz. 195.

UN, EUROSTAT, IMF, OECD, UNCTAD, UNWTO, WTO, 2012, *Manual on Statistics of International Trade in Services*, Geneva – Luxembourg – Madrid – New York – Paris – Washington D.C.

WTO, 1991, Services Sectoral Classification List MTN.GNS/W/120, <http://i-tip.wto.org/services/default.aspx> (16.05.2017).